

O pravopisno-grafijskim pravilima na korist domovinske mladeži

Jembrih, Alojz

Source / Izvornik: **Dani Hvarškoga kazališta : Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, 1997, 23, 141 - 176**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:819954>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

O PRAVOPISNO–GRAFIJSKIM PRAVILIMA NA KORIST DOMOVINSKE MLADEŽI (1745.)

PRILOG POVIJESTI HRVATSKOGA PRAVOPISA

Alojz Jembrih

U povijesti hrvatskoga književnog jezika poznata je velika pravopisna neujednačenost, otkako je latinica u Hrvatskoj preuzela pismeno kreativnu ulogu nakon glagoljice (v. Moguš-Vončina, 1969.). Preuzimanjem latinice mnogi su se pisci našli u teškoći glede bilježenja hrvatskih glasova koji se latinskom abecedom nisu mogli primjereno označiti. To je već 1544. i 1545. izričito napomenuo Hrvat Bartol Jurjević (o njemu v. Jembrih, 1994., 203-234, odnosno 215.). Uostalom, to nije mučilo samo hrvatske pisce. I Štajerac Sigismund Valentin Popovič (1705.-1774.) u svojem poznatom djelu: *Untersuchungen vom Meeren, Leipzig 1750.*, također je predlagao reformu latinice u slovenskom jeziku. On je išao i dalje: naime, želio je da bi se njegovom reformiranom latinicom mogli, uz Slovence i Slavene, služiti i drugi narodi Europe. "(...) Mit meinem verbesserten lateinischen Alphabete können nicht nur alle Slavische und Wendische Mundarten, sondern alle noch bestehenden Sprachen von Europa dergestalt geschrieben werden (...)", XXIII.¹

Popovič je posebno opravdavao reformu digrama *ch /č/*, (v. XXI-XX) koji je također s razlogom u kajkavaca 1640. Nikola Krajačević zamijenio sa *cs* (o tome ovdje). Isti je problem bio i piscima dubrovačkoga književnog kruga. Zato Rajmund Džamanjić objavljuje *Nauk za dobro pisati latinskijema slovima*, Mleci 1639.

Svi pokušaji reforme latinice u Hrvata uglavnom su se oslanjali na "način bilježenja sličnih glasova u geografski i kulturno najbližim stranim zemljama:

dubrovački i dalmatinski književnici, a često i bosanski katolički pisci koji objavljuju svoja djela u Italiji, na talijanski način, kajkavci, Slavonci i poneki Bosanci - na mađarski način” (Šojat, 1970., 265).

Tu činjenicu najbolje potvrđuje Filip Lastrić (1700.-1783.) koji 1755. piše *Od slovosložja (orthographiae) ilirickoga slovma latinskim* u svojem djelu *Testimonium bilabium* (...): “U dvi su varsti razdiljeni pisci koji metaše na štampu dila latinskim slovma v jezik naški. Parvi, u slovosložju slide izgovaranje talijansko za izreći riči naške, a drugi slide mađarsko. Kako na priliku ove i druge prilične riči:

<i>Parvi</i>	<i>toliko velja</i>	<i>drugi</i>
Kgluč Kraglev	Clavis regis	Kljucs Kraljev
Ochju chiutiti	Volo audire	Ochu chutiti
Ovcza Czareva	Ovis Sultani	Ovca Careva
čujem, činim	audio facio	csujem, c inim
nafcia fctetta	nostrum damnum	nařfa řřtetta etc.”

U ovome poglavlju riječ je o izvornim djelima u kojima se posebno govori o ortografiji hrvatskokajkavskoga književnog jezika 17. i 18. stoljeća, a u hrvatskoj filologiji znanim samo po naslovu. Budući da su ta djela pisana latinskim jezikom, do danas ih kroatistika nije uspjela pobliže upoznati. Upravo iz tog razloga, autor ovoga teksta dao je prevesti jedno i drugo pravopisno djelo, poprativši ih bilješkama. Prilaže se hrvatski prijevod latinskoga izvornika.

NIKOLA KRAJAČEVIĆ: *DODATAK PRAVOPISNOG OBJAŠNJENJA IZDANJU “SVETIH EVANGELIOMOV”* (1651.)

Već je Pavao Vitezović (1652.-1713.) u predgovoru svoje *Kronike* (1696.) pozitivno ocijenio važnost Krajačevićeva pravopisa (pripisuje ga Petru Petretiću, tadašnjem zagrebačkom biskupu, koji je bio samo izdavač spomenutoga djela).²

Vitezović je mislio kako je Nikola Krajačević (1582.-1653.) ponudio, u svoje doba, dobar latinički grafijski sustav, međutim, taj sustav kasnije nije našao nasljedovatelja. Filip Lastrić je, dajući primjere, svakako, pred sobom imao Krajačevićeva grafijska rješenja. Vitezović u predgovoru zapisuje: “(...) Što se pisma dostoji, dali su nikoji nauke, kakono med ostalimi Petar Petretić Zagrebački biskup, u Evangeliumskih svojih knjžicah, al’ kako i drugih tako i onoga malo gdo, ali skoro nijedan obderžava, neg vsaki po svojoj volji i prez reda piše (...)”, *Kronika*, 1696.

S Z V E T I
EVANGELIOMI,

Koteremi szvéta Czirkva
Zagrebecska Szlovenzka, okolu
godiscsa, po Nedelye te Szvet-
ke five:

Z I E D N E M K R A T K E M C A T E -
chismusem, za nevmetelne lyüdi hafz-
novitem: Szvetlôga i Viszoko postu-
vanaga Goz.podina Goz.podina

P E T R A P E T R E T I C S A,
Biskupa Zagrebecskoga, Oblazt-
jum, i ztrofkom, i Szlovenzkiem szlo-
vom na szvetlo vun dani, i stampani.

z-dopuscsenjem Gornyh.

V U N E M S K O M G R A D G Z E.
Na jezero svezto zto perdeszet i pervo
leto.

P R I F E R E N C Z E W I D M A N .
S T A D I U S E Stampare.

Ljudevit Gaj (1809.-1872.) kritički će i podcjenjujuće o istoj Krajačevićevoj latiničnoj reformi, zapisati: "(...) Z ovum nepotrebnum slovum prvi obteršil je (opoterio je, A.J.) naš jezik Peter Petretić b.z. ar on sam vu svojoj evangeliomskoj knjižici, koju leto 1651. na svetlo dal je, na strani 303, valuje, da on prvi, ovaj nesrečni y, koji bratju od bratje još bolje razdružuje, poleg ostrogonskoga eršega (biskupa, A.J.) Petra Pazmanija iz mađarskoga krivopisa (sic!) spodobnim načinom kak nekoje druge duhu slavenskomu suprotivne slovstvene falinge na mesto staronavadnoga pri Horvateh i y(j)vupeljaj je" (cit. prema Vončina, 1988., 268).

Da bismo se uvjerali kako Krajačević nije nasljedovao nikakav "mađarski krivopis", prilažemo hrvatski prijevod s latinskog izvornika.

DODATAK PRAVOPISNOM OBJAŠNENJU UZ IZDANJE OVE KNJIŽICE

I

Doista, kako naš hrvatski i slavonski narod nema nikakvu domaću nomenklaturu, i, uopće, nikakva zajednička gramatička ni pravopisna pravila, već se svaki pojedini prema svom uvjerenju različitog i nesigurnog načina pisanja drži, objavljujem potomstvu: da u ovom i u mojim drugim, kako prijašnjim tako i budućim (ako se Bogu sviđi) hrvatskim djelcima, od pučke slavonske i hrvatske ortografije, ili načina pisanja za značenje i izgovor bilo kojih slova, ni u čemu nisam odstupio; tako na primjer kod slova CH zajedno spojenih (diagram, A.J.) koja sam svugdje zamijenio slovima CS isto tako spojenima, u riječima čisto slavonskim. Na primjer, za riječ *chlovek* sam *cšlovek*: za riječ *kerščenik* napisah *keršcsenik*, i tako u svima drugim. Potaknut sam nadalje da to učinim zbog ovog razloga: naime, kad su nekoć latinska slova u slavonski ili hrvatski jezik (in Linguam Sclavonicam aut Croaticam) prenošena, bez sumnje su prihvaćena s istim značenjem i izgovorom koji tada i sada ista slova u latinskom jeziku imaju. No ipak, slova CH zajedno spojena, nisu imala, niti ikako imaju, onaj glas u latinskim riječima koji obično imaju u slavonskim riječima; kao što je jasno u ovim riječima: *Christus*, *character*, *charta*, *charitas*, *chirographum*, *chirurgus*, *chirotheca*, *cholera*, *chorda*, *chorea*, *schola*, *scheda*; i u drugim brojnim ovakvim, bilo vlastitim, bilo onima uzetim iz grčkog pisma. Kakav, dakle, ta spojena slova imaju *glas* u prethodnim latinskim riječima takav trebaju imati i u slavonskim i hrvatskim.

Kakje od veka bilo, tak i vezda :
i na vsze vekivecne véke,
Amen.

A P P E N D I X

Ad declarandam editio-
nem huius Libelli Ortho-
graphicam.

QUandoquidem nostra Natio
Croatica & Slavonica, nul-
lam nomēclaturam vernaculam,
nullasque prorsus regulas Gram-
maticales atque orthographicas
communes habet: sed unusquisq;
pro suo sensu privato varium in-
certumque scribendi modū tenet:
notum facio Posteris; me, in hoc,
& alijs prioribus posterioribusq;
(si Deo placuerit) opusculis meis
Slavonicis, à vulgari Slavonico
Croaticoq; (orthographismo) seu
scribendi modo, quò ad significa-

tionem ac pronunciationem quarumdam litterarum, non nihil recessisse; videlicet in literis CH simul junctis, quibus ubique substitui litteras CS æquæ unitas, in vocabulis purè Sclavonicis. Exempli causa, pro voce *chlovek* posui scripsi *kerševnik*, & sic in omnibus alijs. Motus porrò sum ad id faciendum hac ratione. Nam cum olim litteræ Latinæ in linguam Sclavonicam aut Croaticam translatae sunt, haud dubie acceptæ sunt cum eadem significatione ac enunciatione, quam tunc & nunc habent eadem litteræ in lingua Latina. Atqui litteræ CH simul junctæ, non habuerunt, neque modo habent illum sonum in vocabulis Latinis, quem vulgò habent in dialecionibus Sclavonicis; ut clarum

est

est in hisce vocibus; *Christus, character, charitas, charitas, chirographum, chirurgus, chirotheca, ebolera, chorda, chorea, schola, scheda;* & in alijs hujusmodi quamplurimis, sive proprijs, sive à Græco character mutuatis; qualem igitur hæ litteræ conjunctæ habent sonum in prædictis vocabulis Latinis; talem debent habere etiam in Sclavonicis & Croaticis.

Quod verò hæc litteris substituerim CS æquæ unitas, movit me auctoritas Eminentissimi quondam Cardinalis & Archiepiscopi Strigonicensis Petri Pazmanij, viri, verè in omni doctrinarum genere eminentissimi, qui in suo doctissimo Sacrarum Concionum tomo, & sæpius recuso Controversiarum Hodogo, Hungarico idiomate, conscripto, eandem litteras CS uni-

V 5

tas,

tas, prioribus substituit, melioris soni gratiâ, rejeçto antiquo Hungarorum scribendi modo.

Eundem imitatus sum in litteris I & V, cum vocalibus præponuntur. suntque consonantes, ut priorum exprimerem tali formâ], posteriorum tali V: verbi gratiâ, *jalenslovck, velik jelen*, &c.

Ab eodem accepi, vocalem I mutare in litteram Y, quando prior post nonnullas consonantes liquescit, vimque suam amittit, ut in his vocibus *pribogjati, podganyati, odzuplyavati*.

Apud eundem vidi litteram S duplicatam, ad exprimendum asperitorem sonum, veluti in *strassen, szuszez*, & his similibus; & alioqui necessaria est hujusmodi duplicatio ad differentiam multorum vocum, que nequeunt discer-

ni

ni invicem, nisi duplicatâ literâ Ss nt parer in verbo *szaleez & salecz: szalno & szalno: szuszen & szuszen*, &c.

Præterea superfluum duxi, litterâ S cum Z conjungere, ante litteras K, P, T. Sufficit enim solâ littera Z ad exprimendum eundem sonum, quem exprimit ibidem, cum S unita: ut si ponas *szkuariti*, tantumdem facis, ac si scriberes *szkuariti: Zpati* idem est ac *szpasi*: eodem modo *szrati & szrati*, &c sic in alijs.

Demum vocabulis adverbialiter sumptis accentum gravem adhibui: acuto verò & circumflexo longitrudinem syllabarum designavi, ad faciliorem legendi modum. pro ijs, qui Sclavonicum idioma exactè non noverunt.

ER

Uistinu, na to što sam ta slova zamijenio jednako spojenim CS, potaknuo me autoritet preuzvišenog pokojnog kardinala i nadbiskupa ostrogonškoga Petra Pazmanija, muža zaista vrlo izvrsnog u svim vrstama znanosti, koji je u svom vrlo učenom svesku Svetih propovijedi,³ i češće pretiskanom "Vodiču kontroverzija" ("Controversiarum Hodoego"), na mađarskom jeziku napisanom, ista slova CS spojena zajedno zamijenio prethodnima, zbog boljeg zvuka, odbacivši stari način pisanja Mađžara.

Istoga sam (nasljedovao) u slovima I & V, kad se preponiraju samoglasnicima i postaju suglasnici, tako da bih prvi izrazio tim oblikom J, a potonji takvim V: na primjer *jalen cšlovek, velik jelen*, itd.

Zbog istoga sam prihvatio da se samoglasnik I izmijeni u slovo Y kad se prethodni nakon nekih suglasnika smekšava, i svoju silu gubi kao u ovim riječima: *prihagiyati, podganyati, odztuplyavati*.

Kod istoga (Pazmanija, A.J.) vidjeh dvostruko slovo S za izražavanje oštrijeg *glasa*, kao u *strassen, szussiecz*, i tome slično; i osim toga potrebno je ovakvo udvostručenje za razlikovanje mnogih riječi koje se ne mogu međusobno razlikovati, osim udvostručivanjem slova: *šš*, kao što je jasno u riječima *ššálec* i *ššálec*: *ššálno* i *ššálno*: *ššzusen* i *ššzusen* itd. (šálec - žálec, šálno - žálno, sušen - sužen, A.J.).

Osim toga, smatrao sam suvišnim slovo S sa Z vezivati pred slovima K, P, T. Dovoljno je, naime, samo slovo Z za izražavanje onoga *glasa* koji izražava na istom mjestu spojen sa S: jednako činiš kad staviš *zkvariti* kao i kad pišeš *šzkvariti*: *Zpati* isto je kao *šzpati*: isto tako ztati i šztati, i tako u drugim riječima.

Napokon sam naglasak gravis (˘) primijenio u riječima kad se uzmu priloški, a akutom (´) i cirkumfleksom (^) označio sam dužinu slogova za njihovo lakše čitanje za one koji nisu ispravno naučili slavonski (hrvatski, A.J.) idiom (akcenatske znakove dodao A. J.).

UPUTE ZA PRAVILNO PISANJE HRVATSKIH RIJEČI (1745.)

U svojem rukopisnom katalogu tiskanih knjiga u Zagrebu od 1690. do 1800., Adam Alojzije Baričević pod godinom 1732. zapisuje: Jambressich Andr. *Manuductio ad croaticam Orthographiam. Zagrabia typis Joan. Weitz - 1732 - 8.*, a pod godinom 1745. *Manuductio ad Croaticas dictiones debite scribendas. Anno à partu Virginis 1745. Zagrabiae typis, et sumptibus Joan. Bapt. Weitz. - 8.*

Prvi naslov ne nalazi se danas u NSB u Zagrebu; drugi je pohranjen u Metropolitanu, sign. M 5459 i nalazi se u knjizi Gabrijela Jurjevića, Liszti Heroov (...), Beč 1675., kao privez. Budući da o tom drugom naslovu nema spomena u Pavla Dielsa 1951. kao ni u drugih kroatista, čini mi se uputnim o njemu nešto reći. Sam naslov pokazuje da je autor nepoznat, kojega ni Baričević nije spomenuo. Uspoređujući naslov s onim iz 1732. uočiti ćemo njihovu sličnost, barem u prve tri riječi. Time se autorstvo opet moglo atribuirati Andriji Jambrešiću, što je učinio i Vladimir Horvat 1986., 52: "(...) Jambrešić je 1742. u Zagrebu, u tiskari isusovačke akademije tiskao veliki *LEXICON LATINUM interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples*, a tri godine kasnije objelodanjuje novo izdanje svoga pravopisa. Već u naslovu naglašuje da se njegova reforma pisma temelji na izgovoru: *Manuductio ad croaticas dictiones debite scribendas tam ex ipsa verae pronuntiationis natura, quam litterarum valore deprompta*(...), Zagreb 1745., (Uputa za pravilno pisanje hrvatskoga govora kako prema naravi samoga izgovora, tako prema vrijednosti slova).⁴ Taj prvi hrvatski pravopisni priručnik namijenjen "učenim ljudima i jedino onima koji Pravila ispravnog pisanja žele imati i naučiti", kako je autor na kraju napomenuo, doista zaslužuje širu pozornost hrvatske filologije.

Na 32 stranice džepnoga formata, uz predgovor "učenom čitatelju" autor je u 22, što kraća što dulja, pravila ponudio teoretsko-analitički prikaz pravopisa tzv. sjeverne hrvatske zone. Čitajući danas, nakon 250 godina, sva ta pravila, čitatelj će s pravom zaključiti kako iz te grafijsko-jezikoslovne rasprave zrači praktičan i znanstveni duh. *Upute za pravilno pisanje hrvatskih riječi latiničnim slovima* (1745.), za svoje vrijeme, bile su dobar primjer sređivanja grafije bez primjene nadslovnih (dijakritičkih) znakova. Autor predlaže pravila u kojima vodi računa o grafijskoj i izgovornoj strani razlikovnih obilježja hrvatskokajkavskoga jezika u 18. stoljeću. Tako, na primjer, govori o nužnosti razlikovanja palatalnoga *lj* od *l* i *nj* od *n*. Zanimljivo razlaganje o digramu *ch /č/* pri čemu odbacuje *-h*, otklanja kolebanja u pisanju glasova: *j, u, v*. Geminatu *tt* opravdava semantičkim razlozima. Tu je već predloženo ono što je i Gaj 1830. uveo u svoj pravopis - naime, dva digrama bez dijakritičkog znaka *cz /c/, sz /s/*; u Uputama se nalazi i ono što je kasnije, 1814., Marko Mahanović zadržao, odnosno odstranio: *y* je zadržao samo u pomoćnoj funkciji kod digrama *dy, gy, ly, ny* (d, lj, nj), a *q, x* odbacio je (v. Vončina, 1985., 24-25).

Da bi se današnji čitatelj uvjerio u vrijednost spomenutih *Uputa*, prilažemo ih u hrvatskom prijevodu s latinskog izvornika popraćenim bilješkama. Tako, po prvi put objavljene *Upute*, vrijedan su prinos povijesti hrvatskoga pravopisa i jezika.

UPUTA
ZA
PRAVILNO PISANJE HRVATSKIH RIJEČI
Kako prema samoj prirodi pravilnog izgovora,
tako i prema vrijednosti slova
uzeta,
i
na korist domovinske mladeži,
te onih stranaca koji hrvatski jezik žele učiti,
iznesena.

Godine od poroda Djevice 1745.

U ZAGREBU,
Slovima i troškom Ivana Krstitelja Weitza.
Slavne Kraljevine Hrvatske tiskara.

PREDGOVOR
UČENOM ČITATELJU

Danas se može vidjeti skoro toliko načina hrvatskoga pisanja koliko se pisanih tekstova gleda: naime, ovaj se (ruko)pisac u jednom, drugi u drugome razlikuje od ostalih, čemu se najviše čude stranci kad žele izgovarati hrvatske riječi prema pisanju, a prevareni slovima ondje stavljenim ne mogu; jer ili nedostaje nužno za pravilan izgovor ili ne postoji ništa što bi mu pridonosilo, dapače što bi ga samog pobijalo. Štoviše, u suvremenim rukopisima pojedine riječi ne može izgovoriti ni sunarodnjak a da ne oklijeva oko značenja koje im je namijenjeno; katkad, takvim odabirom slova, pa čak i ispravnim zakonima pisanja postiže se protivno. Nadalje, tražiš li pravi uzrok tolikoj različitosti, valja imati u vidu i izvjesni nemar koji je za očekivati, te koliko i koja slova prema značenju ispravnog izgovora ova ili ona riječ zahtijeva; naime, brinuti o tome uvjet je bez kojeg se ne izvodi ispravno pisanje, a da ne govorim o mnogim pogreškama koje se protiv volje javljaju, te dvoznačnostima i razlikama u značenju koje se uvlače u duh spisatelja.

MANUDUCTIO
A D
CROATICAS
DICTIONES
DEBITE
SCRIBENDAS,

Tam ex ipsa veræ pronuntiatio-
nis natura , quàm litterarum valore
deprompta ,

E T

*In Favorem Patriæ Juventutis ,
nec non eorum Alienigenarum , qui Croa-
ticum Idioma discere cupiunt ,
exposita.*

Anno à Partu Virginis 1745.

Z A G R A B I Æ ,
Typis, & Sumptibus Joannis Baptistæ Weitz.
Incltyi Regni Croatiaë Typographi.

Naslov »Pravila« za pisanje hrvatske riječi ... Zagreb, 1745.

Daljnji je pak razlog slabija briga učitelja. Kad u kuću primaju mladiće, (koje valja poučavati radi pohađanja škola, poučiti ih istinitim i sigurnim zakonima pisanja), oni tako podučene otpuštaju: uslijed toga biva da: Quod puer asvescit, senex dimittere nescit (*Što dječak usvoji, starac se ne zna odučiti*); niti im se zbog sumnje jače usjekne razmišljanje o istraživanju pravilnog načina pisanja, pa se čak i u čitanju tuđih pisama vrlo često prilično muče.

Odlučih, dakle, mladiću, osloboditi te svih ovih neprilika, ne želeći ništa do tvoje stalne suradnje kojom ćeš se i sam mnogo htjeti okoristiti. Samo u toj nakani, predložit ću tebi ovo upravljeno pravilo: *svaka hrvatska riječ mora se pisati tako kako se izgovara*: jer, uistinu, kad god odviše općenito pravilo tebi možda nije dostatno, mnogim ću ga pojedinostima svugdje razjasniti pridodanim prikladnim primjerima, tako da ćeš u pravilno pisanje skoro bez teškoća biti upućen(...)

A da ta pravila to željnije svladaš, koliko i da te ona što točnije pouče da ih usvojene zapamtiš počni što prije, istražuj pojedinačna pravila bilo kojeg znalca izgovaranja domaće riječi, da ispravno i istinito, bez pristranosti, iskaže svoje mišljenje o svakoj istini: a tada, ne čujuć ništa ni o čemu osim o istini po sebi, te o potrebi u praksi, nastoj marljivo sva pravila i pojedinačno usvojiti: istinita su po sebi, naime prikazuju se pojedinačna po prirodi ispravnog izgovora i po vrijednosti slova, što je najistinitija osnova pisanja bez greške: ako su pak istinita, to jest ako ništa krivo ne preporučuju, onda suprotno njima djelovati, znači griješiti; dakle, da ne bi griješio, obvezno ih u praksu moraš uvesti.

Uostalom, kakvu ćeš slavu, pitam, svugdje čuti o lijepom slovu, koje si možda odlučio oblikovati, ako je nepravilno? Tu i tamo čut ćeš: ova ruka proizvela je manje lijep, ali pogrešaka pun, tekst; naime, slovo od tvoga mnogo lošije, ali dobro oblikovano, svakome bit će draže i na većoj cijeni; tvoje će, pak, imati koliko čitatelja toliko i sudaca. Kad se sve ovo pretpostavi da je istinito, kolika god bila cijena djela, da tom trudu marljivo prioneš, ti sam, ako si razborit, budi sudac; i ne plaši se baš svega, pogotovo ne onoga što dulje vremena, ne znam kolikim trudom, moraš učiti: naime, kad pažljivo obaviš treće, pa i četvrto čitanje, i ustvrdiš pravi izgovor takve riječi, vidjet ćeš odmah da izgovor doista zahtijeva ono što pravila postavljaju, a primjeri pokazuju, *i kad ne bi tako pisao kako znaš da se traži prema izgovoru*, drugi iz tvog pisanja riječi ne bi mogao izgovoriti kao što se traži da se izgovaraju: tako ćeš razum istinom uvjeriti i, samim tim, svladat ćeš veći dio poteškoća: stoga nastavi raditi, neće proći dugo i steći ćeš neizgubivu naviku pravilnog pisanja. Pa ipak, ako gdje, mimo očekivanja, smisao pravila ne dokučiš, dogovori se sa svojim učiteljem, neka te on, istom lakoćom kojom bi te

suprotnim vezao pravilima pisanja, ovim pravilnima i sigurnima pouči, i odatle, svoju čast po tebi i tebi sličnima na kasnije potomstvo prenese, koju čast, uostalom, neka želi i onima koji su loše poučeni. Ako pak nema učitelja, potraži nekoga drugog koji će ti istom ljubavlju pomoći kojom bi želio da se i njemu u potrebi pomogne.

UPUTA za pravilno pisanje hrvatskih riječi

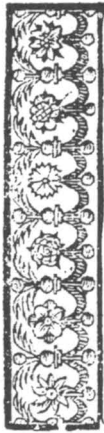
I.

Prvo pravilo ti predlaže da u hrvatskom pismu ne bude mjesta slovima *ae*, *oe*, *q*, *w*, i *x*.⁶ Ako ipak latinska riječ neko od njih zahtijeva, te među hrvatske dođe u pisanje, neka bude stavljeno iz ljubavi prema latinskom pravopisu. Inače *ae* i *oe* nikada ne dolaze. Za *q* piše se *k*, za *W* stavlja se *B*, a umjesto *x*, *ks*, npr. *veksi kvár*, a ne *vexi qvár*. Premda se *x* može podnijeti, za njim ipak ne postoji nikakva potreba. Kad treba napisati pravilan izgovor riječi u kojoj se javlja *x*, jasnije označuje *ks* nego *x*, npr. *veksi*. Zatim jer je *veksi* u pozitivu velik, također prikladnije drugim stupnjevima privlači *ks* nego *x*, kojemu u pozitivu nema nikakva traga.

II.

2. *C*. Kad u hrvatskim riječima slovo *C* neposredno prethodi ili slijedi samoglasniku, ili također *U*, kad u suglasnik *v* prelazi, Hrvati mu običavaju dodati *z* i tako pisati: *czaprag*, *czél*, *czikla*, *czoprija*, *czukar*, *oczvirek*, *preczvel*, *ztolecz*, *tkálecz*, *špicza*, itd., kojoj stvari, čini se, da se ipak ne može navesti nikakav formalan razlog, osim ako izuzmeš zastarjeli i stoga puki običaj: ali pače, budući da su slova abecede iz latinskog jezika preuzeta u hrvatski s onom istom vrijednošću koju su ondje imala, a i dalje je zadržavaju (osim slova *S*, kako se niže kaže), nema razloga zbog kojeg bi se raspravljalo o najmanjoj pogreški, tako bez *z* pišući: *caprag*, *cikla*, *coprija*, *precvel*, *ztolec*, itd., naime, ako slova *C* u latinskim riječima: *caepae*, *cicer*, *civitas*, itd. na pravi i potpuni dođu izgovor bez *z*, zašto ne bi i u hrvatskim riječima, barem sa samoglasnicima *e*, *i*, i *u*, premda bi se konačno *cz*

motior autem causa est Pedagogorum minor debilitate sollicitudo : qui dum domi juvenculos pro frequentandis scholis influendos alunt, pro eo, ut veris, & certis eos imbuant scribendi; legibus, obiter intructos dimittunt : exinde fit : *Quod puer afflicto, Jove dimittere nescit* ; & nec per supervisionem quidem eis amplius incidit cogitatio inveniendi debite scribendi modum, esse in legendis alienis scripturis non parum perspete laborent. Statui ergo te, charissime juvenis, his omnibus eximere malis, nihil inde pretens praeter tuam constantem cooperationem, qua tibi ipsi multum velis prodesse. In hunc finem unicam haec tibi tenendam proponerem Regulam : *quævis Croatica dictio ita debet scribi, sicut exigit pronuntiari : verum quia hæc nimis generalis, in quovis tibi casu fors sufficere non possit, eam per plures particulares, ad ditis aptis ubique exemplis dilucidabo, ut sic ad debite scribendum nullò quasi labore manuducaris. Ut autem hæc Regulas tanto avidius capias, quantum scilicet ipsæ te captum tenere parant : age prius examina singulas per quæcumque Patrii Idiomatis pronuntiandi aptissime gnatum, ut pro ævo, & veto suè partiali nimirum in oppositum affectione, suum de cuiuslibet veritate edicat sentimen : & tunc nihil audiens de illa præter veritatem in se, & necessitatem in praxi, cura seducè, ut omnes, & lingulas tibi facias proprias : verè enim sunt in se, nam ex natura pronuntiacionis debite, & valore litterarum procedunt singulæ, quod ipsum unicum verissimum fundamentum est sine nervo scribendi : si autem verè sunt, id est, nihil falsi svadent, ergo contrarium eis agere, est errare : ergo ne erres, illas necessariò ad praxim docere debes. Quid, quælo, laudis ex elegantis cæteroque in charadere, quem fortassis formate didicisti, si irregularis est, ubi videntur ? Hæc manus pulchram, sed errorum plenam*

PRÆFATIO

A D

STUDIOSUM LECTOREM.

Totè fermè hodie videre est Croaticè scribendi modos, quot missiva conspiciuntur : nam chitographus iste in uno, alter in alio discordat ab aliis, quod plurimum mirantur extraneidum dictiones Croaticas ex scriptura pronuntiare volent, & per litteras ibi insertas decepti nocentur : quia vel ad enunciationem debitam necessarise desunt, vel ad eam nihil conferentes, imò evitent ipsam adsum. Et quod plus est : in modernis scripturis singulas dictiones nec Patriota quavis sine habitatione ad intencum ibi sensum enunciate potest, eò quòd litterarum electionem pro tali pronuntiatione significanda, suo modo scribendi, aut etiam veris scribendi legibus reperiatur contrarium. Diversitatis porrò hujusmodi, si proximam quævis causam, incuriam attendendi, quot, & quæ litteras ex vi debite pronuntiationis hæc, aut illa dictio requirit, esse deprehendes : id enim sollicitè curate, est conditio, sine qua non debite exaratur scriptura, quoniam plurimis scatenis mendis prodit ingrata, ut multas taceam amphibologias, & significationum variationes, quæ contra scribentis mentem irrepunt. Re-

producti scripturam, hoc passim audies : nam character tuò longè inferior, benè castigatus, cui libet erit charior, & in majori pretio ; tuus autem quot Lectores, tot habebit Centores. His omnibus pro vero suppositis, quantum sit opera pretium, ut huic studio diligenter incumbas, tu ipse, si prudens es, esò iudex : nec pertimescas quasi multas, aut diu cum nescio quali labore dissendas : terna enim, aut quaternà relectione attentè peractà, & ponderando dictum Regulæ cum exemplis, & consideratà debitâ talis dictiõnis pronuntiatione, videsis statim pronuntiationem te verâ id exigere, quòd regula præten dit, & exempla demonstrant, & nisi ita scribas, sicut agnoscis à pronuntiatione præterendi, alius ex tua scriptura non poterit dictiones elicere, prout elicèri petunt : & sic intellectum veritate convinces, & eò ipsò habebis majorem difficultatis partem iuperatam : deinde pergitò praticare, non erit diu, & habitum debitè scribendi acquires inamissibilem. Sicubi autem præter expectationem sensum Regulæ non assequeretur, tum conveni Pædagogum, hic eadè facilitate, quâ contrariis te ligaret scribendi legibus, his veris, & certis te imbuet, indeque suum honorem per te, tuique similes in seram transmittet posteritatem, quem aliàs in malè instructis perpetuo desideraret. In desectu autem Pædagogi, quare alium, qui eâ charitate tibi succurret, quâ sibi egenti succurri optaret.

3. S. litteram Croatæ necessitantur paulò aliter usurpare, & proferre, quàm veri Latini olim, aut etiam hodiè Romanis, & Germanis proferunt, aliàs multitudine infinitam suarum dictionum scripè debite indicare non possent, uè iam patebit.

Valeat ergo S apud Croatas idem fermè, quod apud viciniore Italos; aut quasi idem, quod in latinis dictionibus *sch*, litteras conjunctas habentibus, ut sunt: *schermas*, *schidiam*, *schedula*, &c. & Germanicis *schau*, *schön*, *schitz*, *schien*, &c.

Notanter dixi fermè, & quasi idem, quia adhuc non ita fortiter, & tam asperò sibilo effertur S apud Croatas, sicut effertur *sch* in præfatis dictionibus, sed modicè lenius. ex. gr. *saba*, rana, *senas*, fermina, *svi*, vivit, *Solitár*, Psalmus, *súto*, luteum, &c. quam pronunciationem nec Latini, nec Germani litteris comprehenderent, & indicare possunt: nam ad summum scriberent *sebaba*, &c. & idem esset, ac si Croata scriberet volens *sepez*, faculus, scriberet *sepez*, claudus, &c.

IV.

4. S. Quando autem dictiones Croaticæ æquè fortem, & asperam exigunt pronunciationem, sicut in præfatis Latinis, & Germanicis dictionibus pronuntiat *sch*, debet scribi duplicari, licet id in initio dictionis accidat, aliàs scriberetur totò ceterò diversa significatio, ut *sepez*, claudus: *sepez*, faculus. *salecz*, iocasta: *salecz*, aculeus. *súta*, minuta rudera: *súta*, flava. *súly*, foex ex sudore cutis digitis frictibus contracta: *súly*, pustula. *senicza*, triticum: *senicza*, foemella. *sal je*, ivit: *sal je*, displicet, &c.

Idem prorsus est de *ß* in medio dictionis. v. g. *Majße*, Missa: Sacrificia: *majße*, ungit. *Tejße*, securi lavigat: *tejße*, gravius. *Düjße*, Animæ: *düjße*, longius. *Züjße*, suspirat: *züjße*, elevat. *Kajße*, pulsus: *kajße*, ostendit. *Zwüjßti*, exaltare: *zwüjßti*, incurvare. *Zrüjßti*, terret: *züjßti*, excubias agit. *Prüjßti*, pulveres excitat: *prüjßti*, frixat. *Vgüjßsen*, exunctus: *vgüjßsen*, habens pedes lutò infectos, &c. Sunt etiam alia plurima: quæ vi pronunciationis duplex exigunt: licet aliàs nulla inde timeatur confusio.

A 5

stavilo ispred *a*, *o*, i *u*: ali točnije nijedan samoglasnik u hrvatskom *cz* ne može tražiti, što svjedoče knjige na pravom ilirskom⁷, koliko one stare toliko i kasnije, koje se moglo vidjeti, svugdje, u sličnim slučajevima, zadovoljne samim *C*; i to s pravom, jer izgovor onih i sličnih riječi sa samim *C* ostaje tako netaknut i potpun da ga može, prema značenju slova, bez greške izgovoriti čak i čovjek nevješt jeziku.⁸

Uistinu, kad se ondje doda *z*, niti smeta pravilnom izgovoru, niti se upotrebljava protiv unutrašnjeg značenja njegove vrijednosti, stoga možda neka se općenito tolerira; ipak je bolje da se suvišno uvijek ispušta, kao što se ispušta u pravom ilirskom.⁹

Izdvoji od onoga što je rečeno o vrijednosti slova to da slovo *C* čak i Latini često za *k* upotrebljavaju, kao: *caput*, *cor*, *cura*, itd. To ipak Hrvatima nije dopušteno. Oni, naime, kad u izgovoru svojih riječi čuju *k*, također uvijek pišu *k*, a nikada *c*, npr. *kaſsa*, *kehar*, *ſsaka*, *komin*, *kupina*, *ztoſklaſz*, *pokriven*, *vuzek*, *teſak*, itd.¹⁰

III.

3. *S*. Slovo *S* Hrvati trebaju malo drukčije upotrebljavati i izgovarati nego nekoć pravi Latini, ili danas Romani i Nijemci, koji inače neizmjernu množinu svojih riječi ne mogu označiti pravilnim pisanjem, kao što će se vidjeti.

Vrijedi dakle *S* kod Hrvata gotovo isto što kod susjeda Talijana; ili skoro isto što i *ſch* u latinskim riječima koje imaju združena slova, kao što su: *ſchema*, *ſchidium*, *ſchedula*, itd., i u njemačkim: *ſchau*, *ſchön*, *ſchitz*, *aſchen*, itd.

Naime, rekoh gotovo i skoro isto jer dosad se ne izgovara tako čvrstim i tako grubim šuštanjem *S* kod Hrvata kako se izgovara *ſch* u spomenutim riječima, nego malo blaže, npr. *ſaba*, rana, *ſena*, foemina, *ſivi* vivit, *Soltár*, Psalmus, *ſúto*, luteum, itd., koji izgovor niti Latini niti Nijemci slovima ne mogu razumjeti ni označiti: naime, u najboljem slučaju napisali bi *ſchaba*, i bilo bi isto kad bi Hrvat, htijući: napisati *ſepecz*, saculus, napisao *ſepecz*, claudus, itd.

IV.

4. *ſs*¹¹. Ipak, kad hrvatske riječi traže jednako jak i oštar izgovor kao što se u prethodnim latinskim i njemačkim riječima izgovara *ſch*, *ſ* se treba udvostručiti. Pa i onda kad se to događa na početku riječi, inače bi se napisalo potpuno drukčije

VI.

6. D. G. K. P. T. Consonantes ab hac Regula excipe, hæ enim ante se non requirunt *sz*, sed *z* solum, estò cum præfato tenui sibilo in aliqua dictione pronuncientur. Et primæ quidem due id aperè insinuant, v. gr. *zabawia*, pridem: *zgorcl*, combustus, &c. alia tres autem, estò tam aperè litteram *s* non excludant, ex eo tamen, quòd aq̄vè benè sinè, ac cum anteposito *s* talis pronuncietur dictione, evincitur *s* esse superfluum, v. g. *zporced*, *szporced*, confessio: *zskolecz*, *szkolecz*, sedile: *zskakat*, *szkakat*, saltare, &c. non apparet ulla differentia: ergo in his, & similibus ante præfatas Consonantes, debet tanquam superfluum omitri, & solum *z*. scribi.

VII.

7. Z. Quando recta pronuntiatio non exigit illum tenuem sibillum, sed modicè crassiorè, quò modò Germani unum *s* esserunt in dictionibus: *bauser*, lepores: *Wiesen*, prata: *eisen*, ferrum, &c. Croatæ scribunt solum *z*, ut: *parzim*, ac-

ut: *stlo*, subula: *poszuszit*, exiccare: *potroszif*, consumere: *szarpejuk*, rudis homo: *szstar*, furor: *misz*, mus, &c. quæ si cum uno *s* scriberentur, non possent ex scriptura debite efferrì, & scribentis imperitia, aut saltem negligentia prodederit. Præterquam, quòd etiam in similibus, possent inopinatè sequi confusio, ut si velles Croatiae scribere: deambulavi, *presziesziszemiszze*, & scriberes: *presziesziszze*, nimis me strinxì. locò *miszi*, mures, scriberes *misz*, semiclaustis oculis aspice. locò *piszi*, inſta, *piszi*, coctex, &c. Præstat ergo nunquam omittere duplex *s*, quoviscunque, & ubicunque recta pronuntiatio tale exigit.

V.

5. Sz. Quando dictione Croatia cum tenui quodam, & acuro sibilo pronuntiari petit, ad eum planè modum, quò Germani duo *s* esserunt in dictionibus: *Wissen*, scire: *essen*, manducare, &c. Croatæ scribunt *sz*, sic: *szamecz*, masculus: *szmolca*, pix: *szasz*, capilli: *deszetz*, decem: *pesz*, canis, &c.

VI.

značenje, kao: *ſepecz*, claudus: *ſepecz*, saculus. *ſalecz*, jocasta, *ſalecz*, aculeus. *ſſuta*, minuta rudera: *ſuta*, flava, *ſſbuly*, foex ex sudore cutis digitis fricantibus contracta: *ſuly*, pustula. *ſſenicza*, triticum: *ſenicza*, foemella. *ſſal* je, ivit, *ſal* je, displicet, itd.

Upravo je ista stvar sa *ſs* unutar riječi, npr. *Maſſe*, Missae Sacrificia; *maſſe*, ungit. *Teſſe*, securi laevigat; *teſſe*, gravius, *Duſſe*, Animae; *duſſe*, longius. *Zdiſſe*, suspirat; *zdiſſe*, elevat. *Kaſſe*, pultis; *kaſſe*, ostendit. *Zviſſiti*, exaltare; *zviſſiti*, incurvare. *Ztráſſi*, terret; *ztráſſi*, excubias agit; *Práſſi*, pulveres excitat; *práſſi*, frixat. *Vgaſſen*, extinctus; *vgáſſen*, habens pedes luto infectos, itd. Postoje i mnoge druge stvari koje značenjem izgovora zahtijevaju dvostruko *ſ*, inače se ne treba bojati nikakve zbrke, kao: *ſſilo*, fubula: *poſzúſſit*, exiccare: *potroſſit*, consumere: *ſſupelyák*, rudis homo: *ſſoſtar* sutor: *miſſ*, mus, etc., a koje se, ako se pišu s jednim *ſ*, ne mogu prema pisanju izgovoriti kako treba, te bi se pokazalo neznanje onoga koji piše, ili barem nemarnost. Osim toga, jer i u sličnim slučajevima može iznenada uslijediti zbrka, tako da kad bi htio hrvatski napisati: deam-bulavi, *preſſetſzemſze*, napisao bi: *preſelſzemſze*, nimis me strinxit. Namjesto *miſſi*, mures, napisao bi *mſſi*, semiclusis oculis aspice. Umjesto *púſſi*, infla, *púſſi*, cocleae, itd. Bolje je, dakle, nikada ne ispustiti dvostruki *ſ*, koliko god puta i gdje god to ispravan izgovor zahtijevao.

V.

5. *ſz*. Kad se hrvatska riječ želi izgovoriti nekim tankim i oštrim glasom, na onaj, dakako, način kojim Nijemci izgovaraju dva *ſ* u riječima: *Wiſſen*, scire; *eſſen*, manducare, itd., Hrvati pišu *ſz*, tako: *ſzamecz*, masculus: *ſzmola*, pix: *láſzi*, capilli: *deſzet*, decem: *peſz*, canis, itd.¹²

VI.

6. *D, G, K, P, T*. Suglasnike iz tog pravila izdvoji, oni naime prije sebe ne zahtijevaju *ſz*, već samo *z*, tj. izgovaraju se s prije spomenutim oštrim zvukom u nekoj riječi. Prva dva doista to otvoreno potvrđuju, npr. *zđavna*, pridem: *zgorel*, combustus, itd., ostala tri pak tako otvoreno slovo *ſ* ne isključuju; iz toga pak što se jednako dobro takva riječ izgovara bez, kao i s predmetnutim *ſ*, proizlazi da je *ſ* suvišan, npr. u *zřpoved*, *ſzřpoved*, confessio: *zřtolec*, *ſzřtolec*, sedile: *zřkák*, *ſzřkák*, saltare, itd. Ne pokazuje se nikakva razlika. Dakle, u ovim i u sličnim slučajevima ispred spomenutih suglasnika treba ispustiti *ſ* kao suvišan i pisati samo *z*.¹³

VII.

7. *Z*. Kad ispravan izgovor ne zahtijeva onaj tanak glas, već malo puniji, na koji način Nijemci jedno *ʃ* izgovaraju u riječima: *haaʃen*, leporos: *Weißen*, prata; *eifʃen*, ferrum, itd., Hrvati pišu samo *z*, kao: *pazim*, attendo: *mraz*, pruina: *zapert*, oclusus: *prazen*, vacuus, itd.

VIII.

8. *tt*. Katkad se događa da se također treba udvostručiti slovo *t* da bi se razdvojila različita značenja,¹⁴ npr. *Bitti*, percutere: *biti*, esse. *Ztatti*, surgere: *ztáti*, stare. *Bratti*, fratres: *bráti*, colligere. *Hitti*, projice: *híti*, accelera. *Pittat*, saginare: *pítat*, interrogare, itd. Naime, u nekima od ovih, ako se dobro razmotre, u izgovoru se javlja udvostručeno *t*, a u nekima ne: i mogla bi se lako potkrasti pogreška; kao kad bi napisao ovako: *moram rano ztáti*, *i kopune pítat*; umjesto da napišeš: debeo mature surgere, et capones obefare, napisao bi: debeo mature stare, et capones interrogare. Protivno takvom tvom mišljenju, ispuštanje jednog *t* bilo bi ti uzrokom izmjene značenja. Isto tako, nedostatak udvostručenog *ʃ* ili *t* naglaskom se ne može nadomjestiti jer, kad je to potrebno, samoglasnici, a ne suglasnici, moraju nositi naglasak.

IX.

9. *V* i *U* nisu isto, naime *v* je suglasnik, i može se nazvati *ve*. *U* je pak samoglasnik, gdje god se postavi, tako da se kao *u* mora izgovarati.¹⁵ Razlog tome jest što se *ve* mora drugom slovu pripojiti da bi tvorio slog; *u* pak to može samo od sebe činiti, npr. *ubique*, *uter*, itd., isto tako u hrvatskom: *u Nebu*, *u Zemlji*, in coelo, in terra, itd., ali ne i *v*, kao *u*: *valet*, *vos*, *vel*, itd., *vagan*, *velik*, metreta, magnus: *vnogi*, multi itd. Ako bi se, naime, ove posljednje riječi s *u* napisale, ne bi bio isti izgovor, a od dva, nastala bi tri sloga. Tako *uagan*, *uelik*. Kad se, dakle, *u* veže s drugim slovom, ili biva samoglasnik, kao što u latinskom biva, ili suglasnik, što se u hrvatskom često događa kad zajedno s ovim tvori jedan slog, tj. tada nije više u nego *v*, i mora se pisati kao *v*.

X.

10. *J.* i *I.* Ono što je rečeno o *v* i *u*, treba također obdržavati sa *j* i *i*. Naime, *j* je suglasnik i može se zvati jota.¹⁶ Stoga se također, za razliku od samoglasnika, piše kao niže navedeno, npr. *jabuka*, malum: *jelen*, cervus: *moje*, meum; *jutro*, mane, itd., to bi se, naime, sa *i* loše pisalo kao: *ielen*, *iutro*, itd. Naime, *i* s drugim samoglasnikom spojen također je uvijek *i*, te se tako i treba izgovoriti kao *i*. Ako pak s njim čini jedan slog, tada nije samoglasnik, pa se, dosljedno tome, i ne treba pisati kao samoglasnik već kao suglasnik *j*.¹⁷

Reći ćeš: jednako dobro izgovaram *jelen* i *ielen*; *zoue* i *zove*, pa zašto bi se onda rečenom razlikom pisali? Odgovaram: Ako želiš, možeš za *talpa* izgovoriti i *salpa*; a ako ćeš više htjeti potvrditi da su isti *s* i *t*, nikad te neću uvjeriti: ostat će, ipak, kod drugih uvijek istina da se *t* nikada ne može izgovoriti kao *s*. To vrijedi i za *j* i *i*, i *u*; ovi, naime, imaju svoju vlastitu (glasovnu A. J.) vrijednost koja se ničim drugim ne može zamijeniti. Ali ti (ostat će također uvijek istina) tako izgovaraš jer drukčije ne razumiješ, niti ćeš, da bi razumio, htjeti biti obaviješten; inače bi mnogo drukčije mislio.¹⁸

Ne moraš se čuditi onome što je rečeno o *v*, i o *j*, naime, oba ova slova nalaze se, skoro svugdje, na latinskom tako napisana i tiskana; ako se ne bi nalazila, znaj da to pismo ili knjiga nije dobro korigirana.

XI.

11. *ij.* Kad hrvatska riječ izgovorena kako treba osim *jota* označuje samoglasnik, bilo prije *jota*, bilo nakon nje, upozorava da zvuči, a gdje zvuči tu se mora i napisati. Na primjer, o *i* ispred *jota*: *izpijat*, ebibere; *zabijam*, incutio; *privijam*, alligo; *izlijat*, effundere, itd. razlog čega ćeš ubrzo imati: naime, ako takvu riječ čitaš napisanu razdvojenim slogovima, kao: *zabi jam*, *izpi am*, itd., dobro je izgovaraš, premda rastavljeno. Ali ako ovako napisanu: *zabi am*, *izpi am*, itd., pročitaš, nećeš dobro izgovoriti; gore će biti ispustiti samoglasnik *i*, kao: *zab jam*: dakle, oboje se traži. Primjeri za i nakon *jote*: *Jive*, Joannes: *mišsji rép*, murina cauda: *vrásji polzel*, diabolica factio: *jiver*, est breve fragmentum ligni a securi caedente resiliens: *divji prazecz*, aper: *mácsji szléd*, felis vestigium: *cslovecsji ztán*, humana habitatio: *Bosji dár*, Divinum donum, itd., ovo se, naime, ako se ispusti *jota*, neće moći dobro izgovoriti; npr. *Bosji*, *mácsji*, *mišsji*, itd., a ako se pak ispusti samoglasnik i ostavi jota, kao u: *mácsj*, *mišsj*, itd., na neki način jedva se mogu izgovoriti, naime, *j* nije *i*.¹⁹

XII.

12. *Cs.* Mnogo je ljudi koji riječi: *csakan*, clava: *cserv*, vermis: *cslovek*, čovjek: *vecsera*, coena: *obcsuvan*, conservatus: *pocsinut*, quiescere: *prevecs*, nimis: *hodecs*, ambulans: *krics*, clamor, itd., u kojima je onaj isti izgovor koji u Nijemaca čine slova *t/sch* zajedno s predmetnutim samoglasnikom u riječima: *Guf/sche*, auriga: *peit/schen*, percutere: *rat/schen*, crepitare, itd., - pišu sa *ch*, a to se (s njihovim dopuštenjem kažem) ne čini dopustivim.²⁰

Naime, ako bi takve riječi sa *ch* trebalo pisati, to bi zahtijevao ili njihov dobar izgovor ili vrijednost slova *h*: naime, nema drugog osnovnog razloga koji bi se za to naveo. Kao prvo, ne treba jer ispravan izgovor onih riječi izričito pače nameće da se najjače čuje slovo *ʃ*, a *h* da se nikako ne čuje. Kao drugo, ne treba jer *h*, po svojoj prvotnoj namjeni i prirodi, niti u latinskom, niti u njemačkom, niti u hrvatskom jeziku ne treba proizvesti onaj zvuk koji se u izgovoru onih riječi čuje. Dakle, nema razloga zbog kojeg ovdje treba pisati *ch*.²¹

Osnovni dokaz. Što se tiče drugog dijela, svatko gleda na prvi, jer gdje god se *h* stavlja, uvijek i svugdje je *h* i traži da se *h* po svojoj prirodi izgovara. Javlja se u latinskom: *habeo*, *hostis*, *vah mihi*, itd., u njemačkom: *ich*, ego: *dich*, te: *hoch*, *altus*, itd., u hrvatskom: *hodi*, *vadas*: *hiša*, domus: *pehar*, urceus: *máh*, muscus, itd., dakle, *h*, po svojoj prirodi, ne proizvodi onaj glas koji se čuje u izgovoru onih riječi.

Reći ćeš: stoga se *h* sam ne može natjecati za taj izgovor, bolje je zaista ako mu se predmetne *C*. Odgovaram: Slovo *C* ne može drugome pridati što samo nikako nema, pa čak i ako se s njim spoji. Javlja se u latinskim riječima: *charitas*, *cheleuma*, *echo*, *chirotheca*, itd. Isto tako u njemačkim: *nicht*, non; *mich*, me; *hoch*, *altus*, itd. dakle, ni *h* se ne može natjecati da bi s predmetnutim *c* označio onaj glas.

Dokaz. Ako se pretpostavi kao sigurno, slovo *c* za onaj izgovor obvezno se natječe; naime, neke napisane riječi od ovih riječi sa *c*, ako se ispuste *h i ʃ*, kao: *cerv*, *clovek*, mogu se čitati, izgovarati i razumjeti; dapače, mnogi ljudi ne poznaju dobro jezik, te tako izgovaraju i lako razumiju.

Neka se sada napiše *c* odvojeno od drugih zajedno postavljenih, kao: *c serv*, *kric s*, moći će se dobro izgovoriti, tj. rastavljeno, samo ako se ono *e* koje suglasnik *c* za sobom vuče, ne izgovara.²² Dapače, bez *c* napisano drugim slovima, dobit će se više nego polupotpun izgovor, kao: *serv*, *kris*, itd.

cedente resiliens : *drugi prafceca*, aper : *mácsi faldá*, fellis vestigium : *cslovcsji záán*, humana habitatio : *Bosji dár*, Divinum donum, &c. hæc enim omniſo *jora* non poterunt benè efferrì, v. g. *Bosj, macsi, miſſj*, &c. omiſa autem Vocali, & poſito *jora* ſic : *mácsi, miſſj*, &c. vix aliquo modo efferrì poſſunt, *j* enim non eſt *i*.

XII.

12. *Cs.* Multi ſunt, qui vocabula : *elakan*, clava : *cservu*, vermis : *cslovok*, homo : *veciera*, cœna : *obcsuvau*, conſervatus : *pocsinut*, quieſcere : *preveci*, nimis : *bodecs*, ambulans : *kvics*, clamor, &c. in quibus eſt illa eadem pronunciatio, quam faciunt apud Germanos literæ *tſeb* ſimul vocali præpoſitæ in dictionibus : *Gutſche*, auriga : *peitſchen*, percurrere : *ratſchen*, crepitare, &c. ſcribunt per *ch*, quod (bonâ veniæ eorum dico) non videtur poſſo probari.

Si namque tales dictiones per *ch* ſcribi deberent, vel id exigeret earum bona pronunciatio, vel literæ *b* valor : nam alia fundamentalis ratio nulla eſt assigna-
bi-

bilis. Sed non ex primo capite, quia vera illarum dictionum pronunciatio expreſſe, imò forſiſſimè literam ſaudicui obtrudit, *b* autem nullò modo inſinuat. Neque ex ſecundo; quia *b* ex ſui primæva inſtitutione, & natura, nec in Latino, nec in Germanico, nec in Croatico Idiomate habet cauſare illum ſonum, qui in pronunciatione earum dictionum auditur : ergo ex nullo capite ibi ſcribi debet *ch*.

Prob. min. Quò ad ſecundam partem, nam primam quilibet palpat. Quia *b*, ubicunque ponitur, ſemper, & ubique eſt *b*, & ut *b* ex ſua natura efferrì poſſulat. Patet in Latino : *habeo, hoſtís, vob, mihi*, &c. in Germanico : *ich*, ego : *dich*, te : *hoch*, altus, &c. in Croatico : *hodi*, vadas : *biſa*, domus : *pelbar*, urceus : *máb*, mulcus, &c. ergo *b* ex natura ſua non habet cauſare illum ſonum, qui in enunciatione illarum dictionum auditur.

Dices : *b* utique ſe ſolò non poteſt concurrere ad illam enunciationem, bene verò ſi ei præponatur. R. Litera *C* non poteſt alteri dare, quod ipſa nullo.

lò modò habet, licèt ei coniungatur. Patet in Latinis: *ebanitas, cheleuma, echo, chirotheca*, &c. Item in Germanicis: *nicht*, non; *mich*, me; *hoch*, altus, &c. ergo *b* etiam cum preposito *e* ad illum sonum addendum concurrere non potest.

Confirmatur. Supposito ùt certò, litteram *e* ad illam enunciationem necessariò concurrere; nam scripta aliqua eorum dictionum per *e*, omittis *b*, & *f*: sic: *cevu, clevek*, legi, pronuntiari, & intelligi potest; imò multi sunt, qui defectuosi in lingua, sic pronuntiant, & faciliè intelliguntur.

Jam scribatur *e* sejunctim ab aliis simul positis sic: *e servu, brie s*, poterit bene pronuciari, estò tractum, dummodo illud *e* quod *e* quà consonans post se trahit, non effeatur. Imò sine *e* aliis litteris scriptis, prodibit plus quàm semiplena pronuciatio, sic: *servu, brie*, &c.

Probemus nunc hæc tentare cum *b*, quod cum *f* tentavimus, sic: *e bervu, brie b*, cogat jam, qui vult, & quantum potest, nunquam ex vi litterarum illam effereat pronuciacionem. Si autem

tem omisso *e* scribatur sic: *beru, brie b*, ne à longè quidem assimilatur hæc enunciationi illi, de qua ad præfens est sermo: ergo *b* ad eam nihil facit.

Confirmatur ulterius. Dic, quæso, quid iudicii de hac syllabizatione: *b, a, fa; b, a, ba: faba. b, l, e, b: sleb. b, u, s: fse. b, a, b: fas. b, e, r: fer; b, e, t, bet: ferbet*, &c. nōne explicdis eam: & tamen rectè sic syllabizas; dum illas dictiones per *eb* scribis: nam *b* uti de *se*, ita ùt conjuncta litteræ *e*, est *b*, & ùt *b*, & non aliter efferi petit, ùt visum est; tu autem contra naturam effers ipsum ùt *f*.

Dices: Modus illas dictiones per *eb* scribendi, est iam concinnà praxi probatus. R. Inveniunt omninò libros, & manuscriptorum pauca, in quibus tales dictiones scribuntur per *ef*, & non per *eb*; & si alium præ manibus non habes librum, inspice Evangelium Croaticum Illustrissimi, & Reverendissimi D.D. Petri Petretich, Cathedralis Ecclesiæ Zagrabienis dignissimi olim Episcopi auctoritate Anno 1651. editum, & aliud Tynaviæ impressum, & habetis fatis: omnia enim, quæ

Pokušajmo sada ispitati ovo sa *h* što smo pokušali sa *ʃ*, kao: *čšerv, kric h*, zaključit će već tko želi i koliko može da nikada iz značenja slova onaj ne bi dobio izgovor. Ako se pak piše sa ispuštenim *c*, kao: *herv, krih*, ne može mu se ni izdaleka pripisati taj izgovor o kojemu je sada riječ: dakle, njemu *h* ništa ne čini.

Dalji dokaz. Reci, molim te, što misliš o ovoj silabizaciji: *h, a, ʃa; b, a, ba: ʃaba. h, l, e, b: sleb. h, u, s: ʃus. h, a, h: ʃas. h, e, r; ʃer; b, e, t, bet: ʃerbet*, itd. Zar te to ne uzrujava? A, ipak, ovako ispravno silabiziraš kad one riječi pišeš sa *ch*: naime, *h* traži da se upotrijebi tako da pridružen slovu *c* je *h*, i kao *h*, i da se drukčije ne izgovori, kao što je viđeno; ti ga ipak protuprirodno izgovaraš samog kao *ʃ*.

Reći ćeš: Način pisanja onih riječi sa *ch* već je isproban neprekinu-tom praksom. Odgovaram: Dakako, ima knjiga i nemalo rukopisa u kojima se takve riječi pišu sa *čʃ*, a ne sa *ch*; i ako pred sobom nemaš drugu knjigu, pogledaj hrvatsko Evanđelje, izdano nekoć s dopuštenjem presvijetlog i visokopoštovanog gospodina Petra Petretića,²³ vrlo dostojnog biskupa zagrebačke stolne crkve, ljeta 1651., i drugo u Trnavi tiskano²⁴ i bit će vam dovoljno: sve, naime, što se ovdje daje u pravilima ondje ćeš obilato pronaći. Istina, danas je doista na snazi način pisanja tih riječi sa *ch*: ali je također nesumnjivo da se taj način ni kojom praksom od davnine ne može tako odobriti i cijeniti da, iskrivljen i na lošu praksu naveden, prestane kršiti osnovna pravila pisanja.²⁵

Zovi, molim te, rođenog Nijemca, Latina, Talijana ili Kranjca koji o tom tvom načinu pisanja sa *ch* dosad ništa nije čuo i daj mu pročitati ove riječi: *chacha, cherv, chichek, chúk* itd., kako će ih, misliš, izgovoriti? Posve je sigurno, na način na koji ti misliš nijedan neće ni pomisliti, već će pročitati: *kaka, kikek, kerv, kuk*, osim ako se možda njemačkim načinom prije ne snađe da pročita: *haha, herv, hihek, húk*: i dat će taj najvjerniji razlog svog izgovora; jer slova *ch* po svojoj prirodi niti žele niti mogu drukčije izgovoriti.²⁶

Pouka. Stranci spomenute riječi, napisane i s *čʃ*, ne izgovaraju na onaj način za koji mi tvrdimo da ih valja izgovoriti: već će čitati, ako su i ovako napisane: *čʃerv, čʃúk*, itd., jer *ʃ* se tako u njih, osim u Talijana, izgovara. Odgovaram. Kad bi tako i izgovarali, bilo bi isto jer ne znaju da *ʃ* u Hrvata označava puniji glas nego kod njih; uza sve to, bolje će postići pravilan izgovor nego čitajući napisano sa *ch*. Ako bi bili i samo jednom dobro obaviješteni o tome kako se *ʃ*, po svojoj prirodi, u Hrvata mora izgovoriti, tada će te riječi bez poteškoće dobro izgovoriti. Ti pak, ako im kažeš za informaciju da se *h* treba izgovoriti kao *ʃ*, svi će te s pravom ismijati, pa ni Talijan neće izostati.

XIII.

13. *K* je često u Hrvata prijedlog, te isto znači što i *ad*, i upravlja dativom: tada ga valja pisati rastavljeno od njegova padeža putem interpunkcija koje stoje kao znak da ih treba izgovarati zajedno s padežom. Npr. *k-tebi*, ad te; *k-Petru*, ad Petrum, itd. Kada pak sam padež počinje sa *k*, prijedlog treba ispustiti. Npr. *komori je priszlonil*, ad Cameram appodiavit; *kuhinyi dohaja*, ad culinam propinqvat; hodi kovacju, vadas ad fabrum, itd., a ne bi vrijedilo: *k-kuhinyi*, *k-kovacju*, itd.²⁷

XIV.

14. *Zi* *V* također su prijedlozi, te jedan znači *in*, a drugi *cum*, i o njima samima treba isto misliti što i o *k*. Npr. *z-tremi vóli*, cum tribus bobus; *z-mecsem*, cum ense, itd., *zébcsi je vrábecz szedel*, cum fringilis passer sedebat; a ne valja *z-zebcsi*. Isto je kada padež počinje sa *sz*: npr. *szovum je skanyecz szedil*, cum bubone accipiter sedebat; i ne bi valjalo *z-szovum*, *v-Petru je mudroz*, in Petro est sapientia; *v-híji*, in domo; taj se također može spojeno pisati kao: *vPetru*, *vHíji*, itd.

Kada i njegov padež počinje sa *v*, tada se prijedlog ili mora ispustiti, ili, što će biti bolje, izmijeniti u *u*. Npr. *vodu je zkocsil*, in aquam saltavit; *voizki je poginul*, in bello occubuit; *vúgoru je vudiczu našel*, in angvila hamum invenit. Ili kao: *u vodu*, *u voizki*, itd.,²⁸ ne bi pak valjalo ovako: *v-vodu*, *v-voizki*, itd.

Kad padež počinje s *u*, ako se piše spojeno, treba *v* predmetnuti, ili pisati odvojeno s interpunkcijama. Npr. *vutrobe*, in utero; *vudarczu*, in ictu, itd. Ili kao: *v-utrobe*, *v-udarczu*, itd.

XV.

15. U slučaju kad *Vu* nije nazočan kao prijedlog, trebaju se češće, prema značenju izgovora, zajedno u istom slogu *vi* i u naći i pisati, kao: *ovu bukvu vútlu*, hanc fagum cavam; *vuk*, lupus; *vúzda*, froenum; *vura*, hora; *kumztivú*, compaternitati; *lyudztivú*, populo, itd., a ne bi valjalo: *uuk*, *uura*, *ouu*, itd., jer je *u* uvijek i svugdje *u*, te se izgovara kao *u* i umnaža slogove.²⁹

Katkad, ipak, pravi izgovor zahtijeva da se *u* predmetne suglasniku *v*, kao u: *szuva*, trudit, *gumno*, area; *obuva* se calceat; *szozuva*, calceos exuit, itd.

XVI.

16. *L. N.* Ova slova u nekim riječima tako teku da punija postaju i jezik u njihovu izgovoru skoro čitavom svojom širinom djeluje. Za bilježenje slovima čitatelju na taj način, svakom od spomenutih slova valja postponirati *y*, inače bi se samim tim izmijenilo značenje riječi i izgovor, npr. nisu isto: *Prelya*, netrix; i *prela*, nevit. *Mélya*, farina; *mela*, scopabat. *Poľsilya*, mittit; *poľsila*, totum consuere finivit. *Molyi*, tineae; *moli*, orat. *Volya*, voluntas; *vola*, bovem. *Kraly*, Rex; *kral*, furabatur. *ľsalye*, mittit; *ľsale*, nugae. *Selya*, desiderium; *ľela*, metebat. *Glavnya*, est longum et crassum lignum; *glavna*, capitalis. *Menye*, minus; *mene*, me. *Senye*, metit; *ľene*, foeminae. *Kanye*, vultures; *kane*, intendunt. *Sziny*, abramis; (est piscis) *ľzin*, filius. *Szenya*, somnium; *ľzena*, foenum. *Hranya*, conservat; *hrana*, victus, itd.³⁰

XVII.

17. *G.* Ono što je rečeno o punima *L* i *N* ili o tekućima, jednako se, na svoj način, potvrđuje o slovu *G*; naime, u izgovoru nekih riječi, on se tako stapa da se, postavši mekši, tu jedva zapaža, npr. *povegy mi*, dicas mihi; bez, *y* naime, neće biti isti izričaj. Isto tako *dohagyam*, advenio; *ergyav*, rubiginosus; *megyimorje*, interamnium; *vermegyija*, territorium; *zbugyen*, ecxitatus; *vkragyen*, furto ablati; *rigy*, dicitur de boveruffo; *hangyár*, magnus, i logus culter; *rogyen*, natus; *obľzugyen*, judicatus; *desgy*, pluvia; *mésgyen*,³¹ dicitur de arbore, dum in Vere jam habet sub cortice succum; *Gyurgetinecz*, est vocabulum cujusdam possessionis, habens duo *g*, sed diversimode pronunciantur (naziv je nekog posjeda koji ima dva *g*, ali koji se različito izgovaraju); *regyen*, ordinatus, itd. Pa premda ovaj način govora nije svugdje u Hrvatskoj prihvaćen, naime, drugdje kažu *dohajam*, *povi mi*, *redjen*, *vkradjen*, itd., gdje ipak jest, čitatelju treba sa *y* označiti jer inače, prema oznaci slova, neće moći ispravno izgovoriti.³²

XVIII.

18. *Yi.* Kad ispravan izgovor riječi sa spomenutom puninom označuje samoglasnik *i*, treba se pisati iza *y*, inače bi se značenje riječi pobrkalo. Npr. *Kralyi*, Reges; *Kraly*, Rex. *Sulyi*, pustulae; *ľuly*, pustula. *Molyi*, tineae; *moly*, tineae. *Konyi*, equi; *kony*, eqvus. *Dinyi*, peponi; *dńny*, peponum. Isto tako: *ľelyi*, desiderio; *kolyi*, jugula; *zemlyi*, terrae; *gnyľl*, putridus, itd.³³

Dices : Est nimis difficile tot mentè tenere Regulas , & tanta cum diligentia his intentum esse minutis. *R.* Non solum nimis difficile , sed etiam profusè impossibile est nolenti discere. Dic , quæro , si nullò modo unquam litteris vacare voluisses , quor de facto Alphabeti litteras nosceres ? absolute nullam ; sed quia animum serè appofuisti , noscens omnes , & earum adminiculò habes alia plura , quæ te exornant , & forè longò à domesticis tuis intervallò distinctum reddunt : sic fac cum his Regulis , nec senties difficultatem illam , quam forè times : nam si sæpius eas attentè relegeris , & assidue praticare perrexeris , intra unum mensem tibi reddes familiares , ut tecum natas putaveris.

Jam finaliter genuinè fateor , me tantum in Prefatione harum pagellarum , quàm per decursum earundem neminem tantum gendi intentionem habere , meumque sermonem totum , & per singulas partes esse ad Studiosos , eosque solos , qui Re-

gulas debite scribendi habere , & discere desiderant. Salvò semper aliis quibusvis debito respectu , eorumque meliorem sentimine.

FINIS.

XIX.

19. *Tij.* Neke riječi, kad se ispravno izgovaraju, traže iza *y* ne samo samoglasnik *i* već također i suglasnik *j*; npr. *vermegyija*, *gnyije*, itd., naročito kada se partikule *je*, *ju*, est, illas, illam, pišu zajedno s nekom riječi, što mnogi običavaju, doduše ne loše; jer ih ni sam izgovor jedva ili uopće ne razlikuje, npr. *vzemlyije*, in terra est; *vprelyije*, in netrice est; *vkanyije*, in vulture est; *zadnyije*, ultimus est, itd. bolje je ipak, pišući ih, ovako odvojiti: *vzemlyi je*, *zadnyi je*, itd., te će manja biti opasnost od pogreške nego da se prethodnim načinom pišu; a lakše se i čitaju.

XX.

20. *ij.* Izgovor nekih riječi izričito traži na njihovu kraju dva *i*, pa ih tako treba i pisati da se ne brkaju s drugima. Npr., različito je: *Ztoij*, stat; *ztói*, sta. *Gnoij*, fimat; *gnói*, fimus. *Koij*, educat; *koi*, qvis. *Broij*, numerat; *broi*, numerus. *Póvoij*, fascis; *póvoj*, fascis. *Pózoij*, dracones; *pózoí*, draco. *Dvoij*, dubitat; *dvoi*, duo, ili duplex, ili bini. *Moij*, mei; *mói*, meus itd.³⁴

XXI.

21. Iz onoga što je rečeno očito je da *y* i *ij* nisu isto, naime *y* nije baš *i* u hrvatskom, kao što je viđeno, nikad, naime, ne služi kao *i*; u latinskom se također katkad stavlja da bi se razlikovao *i* u riječima *Gymnasium*, *Dyscolus*, *Hymnus* itd.; *ij* su zapravo dva *i*, a stavlja se i umjesto *i* i umjesto *j*.³⁵ Dakle, neka se pazi da se iznad *y* ne stavljaju točke, osim ako treba; inače će se češće događati izmjena značenja. Npr., *Ssalye*, mittit; *šsalije*, vexat eas. *Kolye*, jugulat; *kolije*, currus. *Ssanye zavrecsi*, somnia debent sperni; *šzanije zavrecsi*, trahae debent abjici. *Kanyu*, vulturem; *kaniju*, intendunt, itd.

XXII.

Mnogo je, osim toga, riječi kojih pravilan izgovor znatno više privlači samoglasnik jednog nego drugog sloga; stoga se čini da ih tu ima dva i da valja pisati jednovrsne samoglasnike. Zaista, budući da je to teško uvijek obdržavati, treba takav samoglasnik "oštrim" naglaskom obilježiti:³⁶ ako se, naime, ne bi jedno ili drugo izvršilo, riječi bi se pobrkale. Tako nisu isto *pécs*, fornax; *pecs*, affare. *Mélye*,

farinae; *melye*, molit. *Bécs*, est moneta minima; *Becs*, Vienna. *Pász*, canis. *Kósz* *pecse*, merulas assat; *kosze*, falces foenarias. *Szad*, fructus; *szad*, nunc. *Ztár*, est qvaedam men-sura; *ztar*, senex. *Mlaka*, est qvaedam possessio;³⁷ *mlaka*, lacuna. *Zébe*, friget; *zebe*, fringilae. *Gubé*, perdunt; *gube*, fungi arborei. *Fáli*, gratias agit; *fált*, deest. *Ból*, dolor; *bol*, pungebat. *Szolt*, salit; *szoli*, salis. *Zkúp*, avarus; *zkup*, simul. *Oztrúga*, radendo mundat, npr. caseum; *óztruga*, calcar. *Goztí*, epulis tractat; *gozti*, convivae. *Selyí*, optat; *selyi*, desiderio. itd.

Postoje i druge, skoro neizmjerne, riječi koje zbog pravilnog izgovora valja tako označiti, pa možda iz toga ne bi zbrka proizlazila kao iz prethodnog, npr. *Bedák*, *Ssupelyák*, *Ziják*, *Szín*, *Diák*, *Kapelán*, *túzt*, *ozívat*, *Kapitán*, *vútel*, *hrázt*, *plót*, *tázt*, *Jálja*, *Jáljsa*, *brézt*, *krázt*, *glúh*, *razkápat*, *púli*, *múh*, *szúh*, *músi*, *búh*, *gús*, *óbojek*, *kumztvó*, *práversek*, *dicjaríja*, *Gozpodztvó*, *loncjaríja*, *obiljé*, *óbramba*, *oztrés*, *pokóini*, itd., od kojih će mnoge domaći čovjek, gotovo vješto, bez naglasaka izgovoriti, dok će mnoge ipak bez oklijevanja jedva izgovoriti, ako refleksno ne pročita i ako ga doslovni smisao slova na to otvoreno ne navede. Stranac će pak izvesti samoglasnik koji treba biti stegnut i stegnut će onaj koji treba biti izgovoren; a kad vidi naglasak, neće mu ništa biti teško. Dakle, valja svugdje postaviti naglasak gdje ga zahtijeva pravilan izgovor, da se pisanje što više prilagodi sposobnosti svakog čovjeka, te da pisac izbjegne prigovore mnogih.

Reći ćeš: Zaista je vrlo teško obdržavati tolika moja pravila i tolikim marom voditi brigu o tim sitnicama. Odgovaram: Ne samo da je osobito teško, već je i posve nemoguće naučiti onoga tko ne želi. Reci, molim te, kad ne bi htio ni na koji način nikad nastojati oko slova, koliko bi zapravo poznao slova abecede? Upravo nijedno; ali jer si duhom zbiljski prionuo, znaš ih sva, i pomoću njih imaš mnoge druge stvari koje te rese i čine te možda mnogo drukčijim od tvojih ukućana: tako čini s ovim *Pravilima* i nećeš osjetiti njihovu težinu koje se možda bojiš: naime, ako ćeš ih češće pozorno iznova čitati i nastaviti ustrajno vježbati, u roku od mjesec dana tako ćeš ih usvojiti da ćeš misliti kako si se s njima rodio.

Već na kraju, iskreno priznajem da, koliko u *Predgovoru* ovih stranica, toliko i tijekom njih samih, nemam namjeru nikoga povrijediti, te da je moj govor u cjelini i u pojedinim dijelovima posvećen učenim ljudima i jedino onima koji Pravila ispravnog pisanja žele imati i naučiti. Zadržavajući uvijek dužno poštovanje prema svima drugima i njihovu boljem osjećaju.

(Prevela s latinskoga: mr. Tihomira Mršić)

LITERATURA

- Adam Alojzije Baričević: *Catalogus librorum ab a. 1690 ad a. 1800*, Zagrabiae impressum, rukopis u NSB, Zagreb.
- Franjo Fancev, 1936.: *Hrvatska književno jezična pitanja u pismu Splićanina Mateja Albertija* iz god. 1697., Vrela i prinosi, br. 6. Sarajevo.
- Darija Gabrić-Bagarić, 1986.: *Jezik Bartola Kašića*, Sarajevo.
- Ljudevit Gaj, 1830.: *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja (...)*, Budim.
- Jožef Gjurkovečki, 1820.: *Kratko-spravek evangeliumov nedeljneh (...)*, Pešta.
- Martin Hajnal, 1906.: Nikolaus Krajačević-Petar Petretić, *Archiv für slavische Philologie*, Bd. 28, Berlin.
- Vladimir Horvat, 1986.: *Crkva u hrvatskom narodnom preporodu*, Zagreb.
- Vladimir Horvat, 1994.: Jezikoslovno djelovanje mladoga Bartola Kašića, Zbornik radova o Bartolu Kašiću, Zadar.
- Astrid Jahreiss, 1990.: *Grammatiken und Orthographielehren aus dem Jesuitenorden eine Untersuchung zur Normierung der deutschen Schiftsprache in Unterrichtswerken des 18. Jahrhunderts*, Germanische Bibliothek, neue Folge, Reihe 3, Heidelberg "Winter".
- Andrija Jambrešić, 1742.: *Lexicon latinum...*, pretilak iz 1992. u izd. Zavoda za hrvatski jezik, Zagreb.
- Andrija Jambrešić, 1745.: *Manuductio ad Croaticas dictiones debite scribendas (...)*, Zagrabiae.
- Alojz Jembrih, 1986.: *Kajkavska gramatika Ignacija Szentmártonyja (1783.)*, Radovi za znanstveni rad, JAZU knj. 1, Varaždin.
- Alojz Jembrih, 1990.: *Hrvatski filološki aspekti, "Revija"* - Osijek, Čakovec
- Alojz Jembrih, 1994.: *Bartol Jurjević prvi hrvatski pisac konverzacijskog priručnika i rječnik*, *Gazophylacium*, II, br. 3-4, Zagreb.
- Alojz Jembrih, 1994.: *Juraj Dijanić i njegovo djelo*, Samobor.
- Dragutin Kniewald, 1967.: *Das Kroatische als liturgische Sakralsprache*, Geschichte der Ost-und Westkirche in ihren Wechselseitigen Beziehungen, Wiesbaden

- Mijo Korade, 1995.: *Biskup Petar Petretić*, Zagrebački biskupi i nadbiskupi Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094.-1994., Zagreb.
- Franz Wezel Mareš, 1973.: *Kyrillo-Methodianische Wurzeln der tschechischen diakritischen Orthographie*, Sonderdruck aus dem Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 110. Jahrgang, Wien.
- Tomo Maretić, 1889.: *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*, Djela JAZU, knj. IX., Zagreb.
- Milan Moguš-Josip Vončina, 1969.: *Latinica u Hrvata*, Radovi za slavensku filologiju, br. 11, Zagreb.
- Milan Moguš-Josip Vončina, 1983.: *Salo debeloga jera*, Djela JAZU, knji. 58, Zagreb.
- Milan Moguš, 1990.: *Filološki pogled na Kašičev "Hrvatsko-talijanski rječnik"*, Filologija, HAZU, knj. 13, Zagreb.
- Miloš Okuka, 1975.: *Sava Mrkalj als Reformator der serbischen Kyrilliza*, Slavische Beiträge, Bd. 91, München.
- Valentin Putanec, 1986.: *Lingvistički rad Pavla Vitezovića (1652.-1713.)*, Forum, XXV., br. 3-4, Zagreb.
- Antun Šojat, 1970.: *Pravopis stare kajkavske književnosti*, Filologija, JAZU, knj. 6, Zagreb.
- Antun Šojat, 1982.: *O nekim problemima transkripcije starih kajkavskih tekstova*, Hrvatski dijalektološki zbornik, JAZU, knj. 6, Zagreb.
- Antun Šojat, 1989.: *Hrvatski jezik u Glavinićevim djelima*, Zbornik radova o Franji Glaviniću, JAZU Zagreb.
- Olga Šojat, 1977.: *Hrvatski kajkavski pisci*, knj. I., Zagreb.
- Johann Schröpfer, 1968.: *Hussens Traktat "Orthographia Bohemica"*, Slavische Studienbücher, Wiesbaden.
- Pavao Vitezović, 1696.: *Kronika aliti spomen vsega svieta vikov (...)*, Zagreb.
- Josip Vončina, 1985.: *Temelj i putovi Gajeve grafijske reforme*, Filologija, JAZU, knj. 13, Zagreb.

BILJEŠKE

¹ Kad se govori o reformi latinice u Hrvata zaboravlja se na skoro sličnu reformu u Čeha i na to da su neka grafijska rješenja u kajkavskoj ortografiji vrlo bliska češkoj grafiji 14. i 15. st. Usp. J. Schöpfer, *Hussens Traktat "Orthographia Bohemica"*, *Die Herkunft des diakritischen Systems in der Schreibung slavischer Sprachen und die älteste zusammenhängende Beschreibung slavischer Laute*, Slavistische Studienbücher, IV, Wiesbaden 1968.; F. Wenzel Mareš, *Kyrillo-Methodianische Wurzeln der tschechischen diakritischen Orthographie*, Sonderabdruck aus dem Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 110. Jahrgang, Wien 1973., 81-89. Bez pretjerivanja, mogli bismo reći da su se kajkavski reformatori latinice mogli ugledati u češku latinicu spomenutoga razdoblja isto kao što se u 19. stoljeću ugledao Ljudevit Gaj. "Diese Reform Hussens, die tschechische diakritische Orthographie, kam später auch anderen Völkern, besonders den slavischen (und der internationalen Transkription) zunutz, darunter auch den Kroaten, als Ljudevit Gaj in den dreißiger Jahren des 19. Jahrhunderts die Hatschek-Orthographie für das kroatisch-slovenische Sprachgebiet übernahm." (Mareš, 1973., 99).

² Da Petar Petretić nije autor *Svetih Evangeliomov* (1561.) pokazao je već 1906. Hajnal. Juraj Habdelić je 1674., u svojem djelu *Pervi oca našega Adama greh*, također naveo Krajačevićeva kao autora spomenutoga Evandelistara (usp. O. Šojat, 1977., 301). Ako se usporedi Krajačevićovo djelo *Molitvene knjižice* (...) iz 1640. s *Evangeliomima* (1651.) razvidno je da je već u njima upotrijebio pravopis o kojem sada u *Dodatku* *Evangeliomima* razlaže. Svojedobno i Dragutin Kniewald, 1967., 57 u vezi s Krajačevićevim lektionarom, zapisuje u bilješki 8: "(...) Im s.g. Kaj-Kroatisch, das in Zagreb gesprochen wird, erschien ein Lektionar mit Erläuterungen, nach der Perikopenordnung der Domkirche von Zagreb, 1586., in Varaždin, herausgegeben (und zusammengefasst, A.J.) von Antun Vramec. (...) Die Übersetzung des Zagreber Lektionars des P.(ater) Nikolaus Krajačević S.J., von Bischof Petrus Petretić 1651. in Graz herausgegeben, erlebte viele weitere Ausgaben: 1694. in Trnava, 1730, 1778, 1787, 1807. in Zagreb. Außerdem sind in Budapest, Zagreb und Wien im 18. und 19. Jh. viele Lektionarien nach Zagreber Art erschienen." Ovdje spomenuti, 1586. u Varaždinu, tiskani lektionar, bila je Vramčeva Postilla, (v.pretisak s pogovorom Alojza Jembriha, izdanje: HAZU i Kršćanska sadašnjost, Varaždin-Zagreb 1990.),

³ Pázmány Péter (1570.-1637.) bio je kardinal i nadbiskup estergomski (von Gran/Esztergom). Godine 1587. stupio je u isusovački red i postao vođa osobnost mađarske protureformacije.

⁴ Teško je vjerovati u Jambrešićevo autorstvo, jer *Upute...* (1745.) imaju malo zajedničkoga s onim u *Lexiconu Latinumu...* (1742.). Uostalom u *Uputama* se ne iskazuje grafem koji je predložen u Jambrešićevu rječniku (1742.), naime, s' (ž), a s' (š); isto tako u *Lexiconu* (1742.) je *ch* za *č*, dočim *Upute* (1745.) predlažu *cs* za *č*. No, autora *Uputa ...* vjerojatno će trebati i dalje tražiti među isusovačkim profesorima zagrebačkog Gradeca.

⁵ Gledano kronološki, to je načelo fonološkoga pisanja, napisano 1745., starije od istoga načela što ga je Johann Christoph Adelung (1732.-1806.) zapisao u svojem djelu: *Vollständige Anweisung zur Deutschen Orthographie*, Leipzig 1788., 28: "Schrieb wie du

sprichst ist das höchste und vornehmste, und wenn man die folgende nähern Bestimmungen dazu nimmt, auch das einzige Grundgesetz für die Schrift in allen Sprachen” (Cit. prema Moguš-Vončina, 1983., 23). Prema tome, pohvala “Salu debeloga jera” Save Mrkalja, zbog primjene “Adelungova načela”, svakako ima drukčije svjetlo, jer načelo koje je spomenuo Adelung, imamo već 1745. Ljubomir Stojanović je 1924. pisao: “(...) Nema sumnje da ideje u ovoj knjižici (Salo debeloga jera, 1810., A. J.) nisu originalne, već Adelungove. To se nesumnjivo vidi po Adelungovu pravilu: *piši kao što govoriš*, koje Mrkalj ponavlja, a i u istoj knjižici naziva Solarića našim budućim Adelungom” (Cit. prema Okuka, 1975., 39).

⁶ I u gramatici *Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Teutsche* (1783.) - Uvod u hrvatsku slovniciu za Nijemce, Ignac Szentmártony (mlađi), također ističe da su q i x u hrvatskom jeziku “posve nepoznati”, tj. ta slova nisu u kajkavskom jeziku u upotrebi (v. Jembrih, 1986., 284, 287).

⁷ Možda se pod “pravim ilirskim” misli na Bartola Kašića i znak c (č). v. Horvat, 1994., 61-89 i tamo citiranu literaturu. Treba se prisjetiti kako je Splitsanin Matija Alberti (1555.-1624.) predlagao Aleksandru Komuloviću (1548.-1608.) da za č uzme c: “no mislim da bi trebalo pisati “*istumàci*”, a ne kako vi pišete “*istumacci*”, pisao je Alberti Komuloviću. (v. Francev, 1936., 10-15)

Pregled grafija hrvatskih pisaca dao je Tomo Maretić, Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima, Djela JAZU, knj. IX., Zagreb 1889.

⁸ Tako je i 1820. Josip Đurkovečki slično razmišljao: “Kajti C već vu sebi skrovnom načinom zadržava Z’ zato drugi Z’ kakti nepotreben pisati se ne bude mogel v.p. *Car*, ne pako *Czar*”. Pavao Vitezović (1652.-1713.) i u svojoj pravopisnoj reformi iz 1700. predlaže c. Usp. Putanec, 1986., 349-356.

⁹ Već iz takva upućivanja na “pravi ilirski” lako se može shvatiti autorovo “skriveno” približavanje zajedničkoj grafiji.

¹⁰ Nije li tu suponirano načelo - *jedan znak za jedan glas!*? Autor je otišao korak dalje od Kašićeve grafije u kojoj nalazimo grafem c u funkciji grafema: c, č i k. Usp. Gabrić-Bagarić, 1984., 28-31.

¹¹ Na prvi pogled taj znak izgleda kao njemačko B. Međutim riječ je o digramu (ligaturi, sveznici) *šs /šš/*. Usp. Dodatak pretiska Jambrešićevog *Lexicon Latinum* (1742.), izd. Zavod za hrvatski jezik, Čakovec, 1992, LXIX gdje je riječ o slovu s.

¹² Đurkovečki u nav. dj. slično navodi: “Vu izgovaranju horvatskeh rečih koje se od S počimljeju potrebuje se trojverstni glas, zato gde se čuje Z kakti piskanje, vu takve priliki naj se slova S zmijinom plazenju spodobna meče. v.p. *Sin*, ne pak *Szin*” (XIX).

¹³ Usp. Šojat, 1970., 273.

¹⁴ Autor se odlučuje za geminatu tt što opravdava semantičkom raznolikošću dajući za to dobar primjer.

¹⁵ Autor inzistira da se dotad tradicionalno bilježenje *v /u/, u /v/* napusti, opravdano obrazlažući pravilo kad se piše *u* a kad *v*. Spomenimo da je Istranin Franjo Glavinić (1585.-1652.) u svojem djelu *Cvit svetih* (...), 1628. upotrijebio grafijski sustav koji je “u osnovi mađarski, tj. sjevernohrvatski, odnosno kajkavski pravopis” (v. Šojat, 1989., 335).

¹⁶ Vrlo jasno funkcionalno pravilo za glas *j* te *i*, oba imaju svaku svoju glasovnu vrijednost, usp. Šojat, 1970., 271.

¹⁷ I u današnjem hrvatskom pravopisu glas *j* predstavlja sličan problem, o tome vidi: Ivo Škarić, *Slovo, glas i fonem j*, Jezik, god. 32, br. 5, Zagreb 1985., 131-137.

¹⁸ To odgovara onome što je kasnije, 1788., pisao Adelung: "sprich wie du denkst".

¹⁹ Autor je već tada riješio svaku nedoumicu koja muči (možda i danas) mnoge pri transkripciji kajkavskih tekstova. (v.o. Šojat., 1986., 361.)

²⁰ Slični će problem uočiti pet godina poslije, 1750., Sigismud Valentin Popovič, u svojem djelu *Untersuchungen vom Meeren* o trojnoj glasovnoj vrijednosti digrama *ch /k/, /h/, /č/*, v. Popovič, 1750., XXI-XXII. To je i Lj. Gaja mučilo, 1830., 10, usp. Vončina 1969., 78.

²¹ Sudeći po kasnijim izdanjima, prijedlog da se za */č/* ne piše znak (digram) *ch*, nije usvojen. Tako Josip Ernest Matijević u svojim Rastolnačenjima Evangeliumov nadeljneh (...), 1796. upotrebljava: *ch /č/, /z, z /s/, sh /š/, /j, /ž/*. Usp. također grafiju *Hřzne kněžice* (1796.) Jurja Dijanića, v. Jembrih, 1994., 76-80.

²² Dakle, pri tom pravilu autor aludira na tzv. vokalno *r* (*-er-*) s preporukom da se pri čitanju glas *e* ne čuje. Slično će govoriti i spomenuti Szentmártony 1783., pa i Ignac Kristijanović 1837., 3: "Vom e ist noch zu merken, daß es in Wörtern, in welchen es nach einem Mitlauten folgt, gar nicht gehört wird, in welchem Falle es aber ohne Tonzeichen steht" (v. Jambrih, 1986., 285).

²³ O Petru Petretiću, v. Korade, 1995., 333-339.

²⁴ Vidi naslov djela ovdje u faksimilu.

²⁵ Autor želi naglasiti kako i tradicija može biti u suprotnosti s pravilom.

²⁶ Svoje mišljenje glede digrama *ch /č/* izreči će Slovenac Primož Trubar (1508.-1586.) kad je odgovarao na primjedbe Pavla Skalića (1534.-1575.) koji je prigodom recenzije Trubarova prijevoda Novoga Testamenta (Evangelja) predlagao Trubaru da za */č/* uzme *ch* a ne *zh*. Trubar je tada (1560.) odgovorio: "(...) Zato hoće moj sodnik za *zhlouik*, tj. *človek*, postaviti *chlouik*; tega pa ne bo noben Nемеc ne Latinec nikoli bral kot *zhlouik* ali *tschlouik*, temveč kot *klouik*, ali *hlouik* (...)". Cit. kod Jembrih, 1990., 170. Slično je i Popovič 1750. razlagao.

²⁷ To je rješenje i dandanas u hrvatskome pravopisu.

²⁸ Dakle protetsko *v-*. Sličan problem uočio je i Atanzije Jurjević u svojoj knjizi objavljenoj 1629. u Beču: "*Od nasledovanja Isukarstova*", obratio se je čitatelju na latinskom jeziku, razlažući o slovima *i, u*, pa kaže "suglasnički i mijenja se u *y*: *yedan-unus*; suglasnički u bit će *v*: *voda-aqua*". Zatim govori o slovima *c, s*. "Kad se slovo *c* izgovara oštrim zvukom ispod njega se stavlja repić *ç*: *çarv-varmis* (čarv), ako je njegov izgovor dubok po zvuku, a iza njega slijede: *a, o, u*, onda mu se dodaje *z*: *stolicza-sedes*". (usp. ovdje u Pravilima II., 2. o slovu *C*). "Ako se s izgovara dubokim zvukom, uvijek će biti pisan *ſ*: *ſtar-senex*, ali kad se pak mijenja u *x*, bez živog izgovora (glasnog izgovora) ne može se dati sigurno pravilo". Prijevod prema primjerku Jurjevićeve knjige koja se nalazi u Nacionalnoj biblioteci u Beču, sign. 17.H.75.

²⁹ Postavlja se pravilo, ne zamjena dvaju različitih grafema za jedan glas: u /u/, v /v/.

³⁰ Primjerima koji su predočeni želi se naglasiti kako je bitno razlikovati palatalni glas od nepalatalnoga, pri čemu autor pravila XVI. nije uzimao u obzir akcent ni otvoreni i zatvoreni vokal *e*, što je razumljivo jer nije bio dijalektalnog u današnjem poimanju te riječi.

³¹ Dakle, riječ je o umekšanom izgovoru današnjega *đ* /g/.

³² Autor se osvrće na izgovor na terenu, živi govor.

³³ Slično kao što je s palatalnim i nepalatalnim *lj* /ly/ i *nj* /ny/.

³⁴ Usp. O. Šojat, 1986., 361.

³⁵ To potire Šojatovu, 1970., 272 tvrdnju: “da se zbog fonetskih razloga pišu kadšto i slogovi *ji* ili *ij* samo jednim znakom s *í*, a samo *j* s dva i znaka”, Šojat, 1982., 292.

³⁶ Riječ je o akutu (accentum acutum ´).

³⁷ U Turopolju se i danas nalaze mjesta Mala Mlaka i Velika Mlaka.